

TAKÁCS LAJOS

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG KETTŐSSÉGÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

A hazai földművelésben megmutatkozó kettősség észlelése és tudományos bemutatása nem újkeletű. Már a múlt század elején KÁLLAY FERENC, majd részben az ő felismeréséhez kapcsolódva CSAPLOVICS JÁNOS szembe állítja azt a két szögesen ellentétes gazdálkodási formát, amely egyrészt az Alföldön, másrészt pedig a nyugati és az északi hegyvidéken tapasztalható.¹

E kettősségre utalt a múlt század közepén DIETZ HENRIK is összefoglaló művében;² majd e század 20-as, 30-as éveiben GYÖRFFY ISTVÁN volt az, aki e kettősséget behatóbban tanulmányozta és bizonyos mértékig rendszerezte.³ Újabban TÁLASI ISTVÁN⁴ és BALASSA IVÁN⁵ is visszatértek e kérdésre, de csak a Győrffytől meghatározott keretek között.

GYÖRFFY ISTVÁN, bármilyen újszerűek is voltak a maguk nemében meglátásai, e kettősséget mégis csak egyik oldaláról ragadta meg, arról az oldalról, amellyel maga is a legbehatóbban foglalkozott, ahonnan így természetszerűen a kettősség a legközvetlenebbül megmutatkozott, nevezetesen a gabona-termesztés, ill. a szemnyerés oldaláról. Mint ismeretes, Győrffy véleménye szerint az alföldi „nomád” gazdálkodásra jellemző,⁶ hogy „1. szabad ég alatt épületek nélkül folyik, 2. a gabonát szénamódra takarják (főleg az Alföld középső részén), 3. főterménye a búza, 4. a magot állattal (lóval) nyomtatják el szérűskertben vagy szántóföldön készített szérűn.”

Újabban azonban a behatóbb vizsgálatok világossá tették, hogy egyrészt a Győrffytől említett tényezők korántsem vágnak egybe egy-egy időpontban, ugyanakkor történetileg mindegyik nagyon jól nyomon kísérhető változáson esett át, és pl. a gabona kaszás aratása pontosan meghatározható körülmények között és időben kezdett az Alföldön kialakulni, míg végül e század elején az

¹ A kérdés összefoglalását ld.: TÁLASI ISTVÁN: Kállay Ferenc és az alföldi „nomád gazdálkodás”. Ethn. 1946. (LVII) 13–19.

² DIETZ HENRIK: A magyar mezőgazdaság. Lipcse 1867.

³ GYÖRFFY ISTVÁN: Takarás és nyomtatás az Alföldön. NÉ. 1928. (XX) 1–46, majd Magyarország Néprajza II. Budapest 1934. 241.

⁴ TÁLASI ISTVÁN: i. m. 13–19.

⁵ BALASSA IVÁN: A magyar földművelés rendszere. A Debreceni 1962. okt.-i Symposiumon elhangzott előadás.

⁶ TÁLASI ISTVÁN: i. m. 13–14.

egész országban általánossá vált. Mindez azonban korántsem cáfolta meg Györffy István alapvető mondanivalóját, hogy ti. a mezőgazdaságunkban két gyökeresen eltérő jelleg tapasztalható, csak arra intett, hogy megnyilatkozási formái másfélék, mint kezdetben gondolták, s ugyanakkor a mezőgazdaság több ágában is fellelhetők.

Mi a kapásnövények, közelebről a dohány termesztésének tanulmányozásakor tapasztaltuk, hogy a gazdálkodásban mutatkozó kettősség túllépi a Györffytől megrajzolt kereteket, tehát a gabonatermesztés és a szemnyerés körét, és bizonyos mértékben a talajművelésre is kiterjeszthető.

A dohány ugyanis teljesen új növény eddigi növénykultúránkban, és újdonsága megmutatkozott a talajműveléstől kezdve a levélfeldolgozásig minden ponton. Nem is lehet természetni a hagyományos formákban, de még a gabonaföldek rendszerében sem, hanem mindig azoktól függetlenül, eltérő módon, új formában. Azonban, ahogy ez az *eltérés* a régi gabonatermesztési módtól megmutatkozik, az már rendkívül érdekes számunkra, mivel az mindig szabályos és összhangban van a fent említett kettős jelleggel.

Az északi és nyugati területeken ugyanis, ahol a hagyományos termesztés a nyomásokban folyt, a dohánytermesztés a nyomásokon kívülszabad földeken, kertekben, irtásokban és később az ugarokon kapott helyet. Az Alföldön pedig, amire a tanyás település és gazdálkodás volt a jellemző, a dohányt a tanyákon kívül, önálló településeken, az ún. kertészségekben termesztették. A dohánytermesztésnek ez a két különböző formája, mint említettük, a legszorosabb összhangban van — minden eltérésük ellenére — a vidék hagyományos gazdálkodási formájával. Különösen szembevetendő ez a tanyás gazdálkodású területeken, ahol a dohánytermesztő kertészségek több ponton is egyezést mutatnak a tanyákkal.

Először is — hogy röviden csak a leglényegesebbekre utaljunk — a kertészségek is, akár a tanyák, valamilyen állattartó tevékenység centrális helyéből, nyári vagy téli szállásokból alakultak, ahol a visszamaradt trágya még külön előnyére is szolgált a dohánytermesztésnek. Ugyanakkor a kertészségek is, akár a tanyák, a legszorosabb összefüggésben voltak eredeti kirajzási góccukkal: a mezővárossal, ahol a kertészeknek igen gyakran házuk, lakásuk és hozzátartozójuk is maradt, sőt téli foglalkozásuk egy része is idekötötte őket. A teljes elszakadás csak később és csak folyamatosan következett be, és nem volt nagyobb mérvű, mint ahogy általában azt a tanyai lakosoknál is tapasztalni lehetett.

De talán a legekleatásabb példát a tanyákhoz való hasonlóságra a gazdálkodásuk és településük „nomád jellege” mutatja. Bármilyen meglepő ugyanis, e korai kapáskultúra művelői között igen nagyfokú labilitást, vándorlási hajlamot és települési változékonyságot tapasztalhatunk. Telephelyeik, melyek általában fűzrészre borítottak be egy-egy szárazabb domboldalt, egy-egy helységen belül is több kisebb egységre, ún. „fürbitzekre” tagolódtak,

amelyek azonban idővel erősen átalakultak, deformálódtak. A falu határa is megmásulhatott, települési centruma áthelyeződött, újabb alakot vett fel, más egységekhez kapcsolódott, és a régiektől elvált. Sőt az is előfordult, hogy egyes települések nyomtalanul eltűntek, míg mások egyik évről a másikra hirtelen csak elibénk álltak. Teljes labilitás, települési hullámzás volt jellemző tehát e kertészségekre, különösen keletkezésük kezdeti időszakában.

Ez a települési sajátosság viszont a legszorosabb összefüggésben volt gazdálkodásukkal, amelyre az volt a jellemző, hogy földjeiket, amelyeken dohányt termesztettek, kihasználásuk és kimerülésük után elhagyták, és olyan területeket kerestek, amelyek még termékenyek voltak. Minthogy lakásuk igen kezdetleges és silány építmény volt, újból felépítették a friss föld mellett, mely pár évre újra biztosította a zavartalan dohánytermesztésüket. Szilárdabb építményre nem is igen lett volna mód, hiszen csak bérlők voltak, a tulajdonjog komolyabb igénye és reménye nélkül. De éppen ez a tulajdonnélküliség volt az, ami e speciális területen, a dohánykertek művelésében jóval tovább fenntartotta a régi nomád gazdálkodásnak azokat a kezdeti formáit, amelyek a gabonatermesztésben ez idő tájt már korántsem mondhatók általánosnak.

A közös jognélküliség a kertészeknek egyforma lehetőséget és egyenlő esélyt biztosított, és ezzel alapot adott arra, hogy a földközösségnek említett formái e speciális viszonyok között is tovább fennmaradhassanak.

Természetesen e kertészségek is, akárcsak a tanyák, idővel nagy változáson estek át, és köztük földrajzilag is jól elkülöníthető csoportok alakultak ki. Ezekre most mi nem kívánunk kitérni, csupán arra szeretnénk utalni, hogy a fent vázolt kezdetleges gazdálkodás milyen szívósan élt tovább. Míg a fent vázolt folyamat a XVIII. század első felében, tehát a kertészségek kialakulásának kezdeti időszakában volt jellemző és általános, egyes jelek szerint még a múlt század közepéig is fennmaradt. Így pl. 1846-ban SZONTÁGH GUSZTÁV, a híres mezőgazdász arról tesz említést, hogy már éppen ideje lenne a régi „elavult, nomád dohánytermesztésünknek” véget vetni és valami modernebb formára áttérni.⁷

A fentiekből mindenesetre az világos, hogy az alföldi dohánytermesztés a helyi gazdálkodás általános formáival összhangban állt, és mint dohánytermesztésnek ez a tanyás gazdálkodás adott speciális helyi jelleget, mely erősen eltért az északi és nyugati vidékek kis kertekben, irtásokban, szabad földvégeken folyó dohánytermesztésétől. Ez viszont azt jelenti, hogy a gazdálkodás kettős jellege e speciális kapásnövényen is fellelhető, és ezzel a kettősség érvénye a talajmunkák területére is kiterjeszthető. Sőt, azt is, hogy a fent említett kettősség a magyar mezőgazdaság egészének jellemző sajátossága.

Ha viszont ez így van, akkor nyilvánvaló, hogy nem pusztán a hazai mezőgazdaságban fellelhető sajátosságról van szó, hanem olyanról, ami meg-

⁷ SZONTÁGH GUSZTÁV: Útmutatás az okszerű dohánytermesztésre. Buda. 1846.

található a szomszédos vagy nem éppen szomszédos területek gazdálkodásában is. S valóban e kettősség korántsem marad magyar specialitás, hanem megvan a tőlünk keletre és nyugatra eső területeken is. Keleten a Szovjetunió európai részének déli sztyeppés területei és az északi erdővidékek hozhatók vele párhuzamba,⁸ míg nyugaton — bár erősen módosult formában — az a kettősség, ami M. BLOCH kitűnő könyve óta Franciaországra is nyilvánvaló,⁹ és amely szerint Franciaország egy északibb, kötöttebb, háromnyomású és egy délibb, szabadabb, kétnyomású gazdálkodású területre osztható, és e felosztásnak pontos határa is megvonható. De TULIPE kutatásai óta azt is tudjuk,¹⁰ hogy az effajta kettősség Belgium területén is fellelhető, csak éppen földrajzilag fordított sorrendben: északon van a síkvidékű és délen a dombos vidékű, 3 nyomású gazdálkodás.

Jól tudjuk, hogy az említett egyezések nagyon is csak a fő vonásokra értendők, és nem mindig a kultúra részleteire. Sokszor csak arra, hogy egyfajta kettősség tapasztalható itt is és ott is a gazdálkodásban.

Ez a kettősség nálunk a síkvidéki Alföld és a dombos, erdővidéki északi és nyugati területek különbözőségében mutatkozik meg. De ahogy pl. Franciaországban is a kettéválás korántsem abszolút értékű vonal, és még a déli Provence vidékén is talált TH. SCLAFERT olyan háromnyomású területeket,¹¹ amelyeknek elvileg csak jóval északabbra lett volna szabad előfordulniuk, úgy nálunk is számtalan keveredés és átnyúlás tapasztalható, annál is inkább, hiszen az erdővidékek jellege az irtások következtében állandóan változott, és pl. a síkvidékhez közel eső és korán kitisztított földek elég hamar átmeneti jelleget öltöttek magukra. Kétségtelen, hogy a két területre vonatkozóan nem állíthatunk fel valamilyen abszolút normát, amelyen áthágni lehetetlen, hanem az egyes kultrális elemek cseréje és áramlása szakadatlanul folyt, még akkor is, amikor viszonylagos nyugalom és állandóság volt tapasztalható. De erősebben akkor változhattak a határok, amikor külső hatóerők, mint pl. háborúk, mozdították meg egy-egy táj régi arculatát, pl. gyors erdőtarolással.

Mindezek ellenére az alapvető különbségek, amelyek a síkvidéki alföldi, és a dombos erdővidéki gazdálkodás között megmutatkoztak, a mai napig is fellelhetők. Egyrészt az erdővidéken maradtak fenn a régi irtásos gazdálkodásnak azok a töredékei, amelyek alapján módunk van egy ma már eltűnt erdővidéki gazdálkodást rekonstruálni oly vidéken is, ahol az erdőből ma már alig maradt valami. Ezek a területeken, voltaképpen a történeti időszakban, az irtásnak azok a formái érvényesültek, amelyek Európa-szerte meglepő azonos-

⁸ B. D. GREKOV: Az orosz parasztság története a legrégebb időktől a XVII. századig. I. Budapest. 1956. 57—58.

⁹ M. BLOCH: Les caractères originaux de l'histoire rurale française. Oslo 1931.

¹⁰ O. TULIPE: Introduction à l'étude des paysages ruraux de la Belgique. Bulletin de la Société Belge de l'Études géographiques. 1942. 3—26.

¹¹ TH. SCLAFERT: Usages agraires dans les régions Provençales avant le XVIIIe siècle. Les assolements. Revue de Géographie Alpine. 1941. 471—4

ságot mutatnak, mégpedig: a fák gyűrűzése, elszárítása és égetése, a csonkok időleges földben hagyása és köztük kapával vagy könnyű ekével való szántás, ill. a gyorsabb, könnyebben irányítható lovak alkalmazása. A sűrű csapadékú helyeken pedig nem pusztán a töredékes recens anyagból és a történeti adalékokból kell e régi kultúrát rekonstruálnunk, hanem akad terület, ahol a mai napig is fennmaradt az irtásoknak bizonyos periodikus időszakban visszatérő és meghatározott rendszere.

Ezzel szemben a száraz, kevés csapadékú Alföldön, ahol a fa is ritkábban és inkább csak az árvizes, öntéses területeken sarjad, már a parlagoló művelésrendszerben is, a füves erdőtlen síkságon, hamarabb használható volt a nehéz, ökrökkel vont eke. Míg az irtásterületeken még a föld letisztítása után is inkább a könnyű és a lóval húzatott eke divatozott, az Alföldön nem volt ritka, hogy 8—10—12 ökröt is fogtak a nehéz parlagtörő eke elé. S talán nem véletlen az sem, hogy a volt irtásterületeken lelhető fel a mai napig is legnagyobb számban a régi talajművelésnek olyan kezdetleges és az ekés kultúra előtti időszakra mutató eszköze, mint a hanttörő vagy az ültetőfák egyes speciális fajtái.

Nem célunk, hogy most a különbségek szélesebb skáláját is bemutassuk, hiszen csupán nagy vonásokban kívántunk utalni a mezőgazdaságunkban mutatkozó kettősségre. Ismételten figyelembe kell vennünk, hogy az egyes eljárások, amelyek a különböző típusokra jellemzőek voltak, idővel keveredtek, illetve a jellegzetes tárgyak és a hozzájuk kapcsolódó munkafolyamatok is alakultak az új igények és követelmények szerint, és a két alapvető kultúra szétválasztása mindig csak a folytonos mozgás és alakulás figyelembevételével történhet meg. Véleményünk szerint e két nagy különbség így is, sőt helyesen csakis így észlelhető, és alkalmas is arra, hogy bennük nagy európai összefüggések is egyúttal felismerhetők legyenek.